

ARTYKUŁY ▶▶ KULTURA

MICHAŁ KURYŁOWICZ ▶

Uniwersytet Jagielloński

Modernizacja czy kolonizacja?

Recepcja okresu radzieckiego w polityce historycznej Kazachstanu i Uzbekistanu

Abstract

The article describes the politics of memory of the Soviet Union in post-soviet Kazakhstan and Uzbekistan (1991–2016). The analysis is based on the following documents: Presidents N. Nazarbaev and I. Karimov statements, their publications, the politics of commemoration and historical education in Kazakhstan and Uzbekistan after 1991. Author tries to compare two national historical narrations over the Soviet regime and argues that Uzbeks and Kazakhs were used two different approach of criticism of soviet colonialism, related to their foreign policy towards Russia.

Keywords: politics of memory, Uzbekistan, Kazakhstan, Russia, Soviet Union, post-communism, colonialism

Резюме

Статья описывает формирование исторической политики в отношении Советского Союза в Казахстане и Узбекистане (1991–2016). Анализ базируется на нижеследующих источниках: выступлениях президентов Н. Назарбаева и И. Каримова, написанных ими книгах, коммеморативной политике в Казахстане и Узбекистане и историческом образовании в этих республиках после 1991 года. Автор пытается сравнить две исторические наррации в отношении советского режима, приходя к выводу, что они расходятся в критике советского колониализма. Одновременно эти разные наррации тесно связаны с внешней политикой этих стран в отношении России.

Ключевые слова: историческая политика, Узбекистан, Казахстан, Россия, Советский Союз, посткоммунизм, колониализм

Kilkanaście już lat toczy się na obszarze postradzieckim ożywiona międzynarodypaństwowa dyskusja nosząca znamiona rozprawy nad Związkiem Radzieckim. W polemice tej rolę głównego obrońcy ZSRR i propagatora jego poszczególnych osiągnięć wzięła na siebie Federacja Rosyjska, podczas gdy w postaci prokuratorów i poszkodowanych jednocześnie wcieliły się Łotwa i Estonia, nieco później dołączyła do nich Ukraina. We wspomnianym sporze, określonym przez rosyjskiego historyka Nikołaja Kopusowa (Копосов, 2011, s. 162 i 167) mianem „wojen o pamięć”¹, nie brakuje momentów ogniskujących uwagę mediów i opinii publicznej (sprawa przeniesienia Pomnika Wyzwolicieli Tallinna, reakcje na uznanie przez władze ukraińskie *hołodomoru* za ludobójstwo). Pierwotnie różnica zdań dotyczyła głównie oceny epoki stalinowskiej i poczynań ZSRR podczas II wojny światowej. Jednak żywiołowy proces burzenia pomników Włodzimierza Lenina na Ukrainie nadał konfliktowi nową dynamikę. Oznaczał bowiem zanegowanie nie konkretnego wydarzenia czy okresu z historii ZSRR, lecz symboliczne odrzucenie całego dziedzictwa radzieckiego.

„Wojny o pamięć” nie są jedynym, lecz niewątpliwie najłatwiej dostrzegalnym przejawem rozdźwięku między państwami postradzieckimi w ocenie niedawnej przeszłości. Wskazują bowiem na aktorów najbardziej emocjonalnie zaangażowanych w spór. W 1991 roku Związek Radziecki stał się jednak „historią” nie tylko dla Rosji, Ukrainy czy Estonii, ale też dla pozostałych komponentów federacji. Każda z obdarzonych niepodległością republik podjęła się reinterpretacji swych dziejów. Ich odświeżone narracje, opisywane z „narodowego” punktu widzenia, w różnej mierze zanegowały przeszłość radziecką, nie wszystkie jednak stały się polem otwartego konfliktu z rosyjską wizją przeszłości i wskrzeszonym po 2000 roku przez Moskwę mitem zwycięstwa w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej. Zwłaszcza rewizja historii dokonana przez republiki poradzieckiej Azji Centralnej nie

¹ Wspomniany autor używa określenia: „мемориальные войны” oraz „конфликты памяти”. Jeśli nie zaznaczono inaczej, wszelkie przekłady dokonane zostały przez autora.

odbija się szerokim echem medialnym, chociaż jej skala często nie ustępowała wysiłkom ukraińskim czy estońskim.

Autorski wybór padł na Kazachstan i Uzbekistan – nieprzypadkowo. Minione ćwierćwiecze ich niepodległości to zarazem epoka prezydentów: Nursułtana Nazarbajewa w Kazachstanie i Islama Karimowa w Uzbekistanie, rządzących nieprzerwanie od 1991 roku². „Ojcowie” niepodległości symbolicznie łączyli nowe czasy z okresem radzieckim: w latach 1989–1991 stali na czele republikańskich struktur partii komunistycznej. Ich kariery polityczne rozwijały się zatem w ogromnej mierze pod wpływem rozpadu państwa radzieckiego i wydostania się republik związkowych spod kura teli Moskwy. Nowa rzeczywistość polityczna wymagała oceny nieodległej przeszłości, a tę przecież obaj współtworzyli. Z drugiej strony centralne znaczenie urzędu prezydenckiego w obu republikach i brak alternacji władzy po 1991 roku predestynował właśnie ich do inauguracji „narodowych” narracji historycznych. Niewygodny z punktu widzenia debaty o przeszłości status elit postkomunistycznych nie przeszkodził im w podjęciu krytyki doświadczenia sowieckiego. Obaj prezydenci zainicjowali a następnie wyznaczyli kierunek i zakres owej kontestacji.

Dla poniższych rozważań najbardziej dogodna wydaje się definicja polityki historycznej autorstwa Dariusza Gawina. W jego przekonaniu polityka historyczna jest ściśle powiązana z polityką zagraniczną i oznacza „posługiwanie się przez demokratyczne (ale nie tylko) społeczeństwa własnymi interpretacjami wydarzeń z przeszłości do osiągnięcia (...) bieżących celów politycznych” (*Po co nam...*, 2005). Posiłkując się wskazaniem Andrzeja Mencwela (2006), warto natomiast wyodrębnić szeroki zakres polityki historycznej, związany z tworzeniem wizji dziejowej, oznaczającej „rekompozycję całego zastanego układu pamięci i tradycji”, nieodzownej „w obliczu fundamentalnych zmian historycznych”. Rozpad ZSRR i pojawienie się niepodległych Kazachstanu i Uzbekistanu, niewątpliwie stanowiły taką fundamentalną zmianę, sprzyjającą głębokiemu przewartościowaniu zastanej tradycji. Specyfika silnie spersonalizowanych systemów politycz-

² Śmierć Islama Karimowa została ogłoszona 2 września 2016 roku, tuż po zakończeniu obchodów z okazji ćwierćwiecza niepodległości Uzbekistanu (*Медицинское...*, 2016).

nych obu republik ułatwiła ich charyzmatycznym przywódcom realizację polityki historycznej, a także zagranicznej, według własnej wizji. Celem niniejszej analizy jest zatem odpowiedź na pytanie o trwałość ich wizji i zarazem skuteczność polityki zagranicznej, realizowanej przez obu przywódców.

Analizie poddane są różnorodne przejawy polityki historycznej: wystąpienia publiczne prezydentów, opublikowane przez nich prace, polityka kommemoracyjna oraz edukacja historyczna. Badana jest polityka historyczna Kazachstanu i Uzbekistanu w odniesieniu do dwóch momentów historycznych:

- a. opanowania regionu przez bolszewików i następującego po nim podziału na republiki narodowe;
- b. późnej epoki radzieckiej, określanej jako breżniewowska stabilizacja, ale też jako okres „zastoju”.

Dla kazachskiej i uzbeckiej polityki historycznej oba momenty dziejowe są problematyczne, wiążą się bowiem z koniecznością odpowiedzi na pytanie o genezę dzisiejszych państw. Zarówno ich nazwy, wskazujące na naród tytularny, jak i terytorium odnoszą się wprost do organizmów politycznych, powstałych w latach 1924–1936. Innym problemem jest współudział elit lokalnych w tworzeniu tej rzeczywistości. Zjawisko *korenizacji*, czyli kontrolowanego napływu lokalnych działaczy politycznych do partii komunistycznej, miało miejsce w latach 20., gdy miejscowi działacze firmowali bolszewicki podział narodowy, ale też w późnym okresie radzieckim. Ta druga fala autochtonizacji towarzyszyła realizowanej przez ekipę Leonida Breżniewa polityce „stabilizacji kadr”. Po 1964 roku na dwa dziesięciolecia niemal całkowicie zamarła cyrkulacja elit w ZSRR, zaś aktualnie rządzące w republikach kadry partyjne zyskiwały na znaczeniu politycznym (Hanley, Jerżowa, Anderson, 1995, s. 39–40). Symbolem tego *status quo* stały się kariery Dinmuchameda Kunajewa (Kazachska SRR) oraz Szarafa Raszydowa (Uzbecka SRR), długoletnich szefów republikańskich struktur KPZR. Formalnie funkcjonariusze partyjni, nieformalnie obaj stali na czele własnych grup rodowo-terytorialnych, patronując karierom osób, wywodzących się z ich klanów (Bodio, Załęski, 2008, s. 139–143; Wierzbicki, 2010, s. 118). Właśnie w tym czasie rozwijała się kariera polityczna Nursułtana Nazarbajewa i Islama Karimowa. Wystawiana po latach ocena ładu breżniewowskiego dla obu przywódców stanowi

zatem niełatwe podsumowanie własnego zaangażowania w kształtowanie porządku, który później krytykowano za korupcję i nepotyzm (Hanley, Jerzowa, Anderson, 1995, s. 41).

Kazachstan: od modernizacji do kolonializmu

Kazachski prezydent nieczęsto charakteryzuje pierwsze lata po rewolucji październikowej. Gdy już jednak to czyni, dokonuje raczej oceny moralnej całego doświadczenia radzieckiego: „Dwaj ogólnie znani, wzniośli rewolucjoniści – Robespierre i Lenin – uznali, że ich cele są tak piękne, a ich realizacja tak istotna, że usprawiedliwia to zastosowanie przemocy. W efekcie, zamiast urzeczywistnić raj na ziemi, obaj stworzyli terror, a Lenin ponadto i reżim totalitarny” (Назарбаев, 1999, s. 241). Nursułtan Nazarbajew (1999, s. 242–243) podkreśla zwłaszcza cenę, jaką zapłacił naród kazachski za modernizację dokonaną w warunkach tego reżimu: „modernizacja ta miała pod względem gospodarczym czysto woluntarystyczny, zaś w życiu ludzi siłowy charakter. Oznaczała zresztą fizyczne wyniszczenie i wygnanie jednej trzeciej ludności kazachskiej”.

Chociaż ocena ZSRR wydaje się jednoznaczna, fakt powstania radzieckiego Kazachstanu skłania prezydenta do złagodzenia swojego stanowiska: „Nieprzypadkowo jeszcze w okresie wojny domowej postawiono na tworzenie i odbudowę państwowości narodowej w postaci republik radzieckich. Narody poparły takie rozwiązanie, co w znacznym stopniu umożliwiło kształtowanie społecznej bazy reżimu komunistycznego” (Nazarbajew, 1997, s. 110).

Temat ten, istotny z punktu widzenia kształtowania świadomości historycznej społeczeństwa kazachskiego, podejmuje tamtejsza edukacja historyczna. Autorzy podręczników nie stronią od krytyki bolszewików³, główny nacisk kładą jednak na rozwinięcie wspomnianej myśli prezydenta. W ich przekonaniu rewolucja październikowa „udowodniła bolszewikom, że muszą liczyć się z ideą narodowej państwowości ludów mieszkających

³ „Pozbawienie wolności za samo podejrzenie o sprzyjanie kontrrewolucji, masowe egzekucje zakładników, izolacja wrogów klasowych, wprowadzenie czerwonego terroru – wszystkie te działania obnażyły rzeczywiste cele przewrotu październikowego” (Козыбаев, Нурпекев, Жукешев, 2013, s. 42).

na peryferiach”. Rząd radziecki zainicjował utworzenie kazachskiej autonomii, której proklamację „naród kazachski odebrał (...) jako efekt wieloletniej walki z kolonializmem, pierwszy krok na drodze do odrodzenia narodowego” (Козыбаев, Нурпекс, Жукешев, 2013, s. 52–54).

Bolszewicka polityka narodowościowa stanowiła istotny postęp względem sytuacji sprzed 1917 roku. Autorzy podręczników kładą jednak nacisk nie tyle na intencje Lenina, ile na dalekowzroczność rodzimej inteligencji: „W czasie wojny domowej bolszewicy rozpoczęli pertraktacje z Ałasz-Ordą. Dążenie *sowietów* do przeciągnięcia wykwalifikowanych specjalistów na stronę rewolucji wraz z eskalacją brutalności i przemocy ze strony sił kontrrewolucyjnych i obcej interwencji, skłoniło ałaską inteligencję do współpracy z bolszewikami” (Козыбаев, Нурпекс, Жукешев, 2013, s. 52).

Kooperacja zaowocowała kreacją autonomii Kazachów w ramach Rosji Radzieckiej⁴, potem zaś (od 1936 roku) Kazachskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Cytowany podręcznik wymienia miejscowych polityków (Achmet Bajtursynow, Alichan Bokiejchanow czy Saken Sejfullin⁵), zaangażowanych w promocję powstania Kazachstanu, czyniąc z nich współtwórców republiki. Byt państwowy, nawet w niepełnej radzieckiej formule, równoważy zatem tragedię egzystencji w ustroju totalitarnym: „Zmienił się społeczny wymiar chłopstwa, centralną postacią na wsi stał się mechanizator. Ukształtowało się duże środowisko narodowej inteligencji. Historycznym osiągnięciem była emancypacja kobiet Wschodu. Kontynuowany był proces tworzenia radzieckiej państwowości Kazachstanu, który w ciągu 15 lat przeszedł drogę od autonomii do statusu republiki związkowej” (Козыбаев, Нурпекс, Жукешев, 2013, s. 89).

Zaistnienie republiki jest dla historyków wartością pierwszorzędną, warunkującą dalszą modernizację. Usprawiedliwia ono lokalne elity polityczne, które dla realizacji celu fundamentalnego podjęły współpracę z bolszewikami, oraz tych ostatnich, skoro „podejmowali działania na rzecz

⁴ W latach 1920–1925 funkcjonowała pod nazwą Kirgiska Autonomiczna Socjalistyczna Republika Radziecka (Kirgiska ASRR), potem, do 1936 roku – Kazachska ASRR.

⁵ Podręcznik przytacza wypowiedź A. Bajtursynowa, w której zauważa on iż „Ogłoszenie Deklaracji Praw Narodów Rosji można uważać za początek ważnego stosunku do kazachskiej kwestii narodowej, mogę zatem z czystym sercem zapewnić, że wybierając władzę radziecką zamiast kołczakowskiej, nie pomyliliśmy się” (Козыбаев, Нурпекс, Жукешев, 2013, s. 52).

zbliżenia władzy radzieckiej i mas i zaangażowania ludności miejscowej w zarządzanie państwem” (Козыбаев, Нурпекс, Жукешев, 2013, s. 59).

Ambiwalentne podejście do rewolucji i jej następstw na obszarze Kazachstanu znajduje odbicie w tamtejszej polityce komemoracyjnej. Doskonale ilustruje to los pomników Włodzimierza Lenina. Spośród około 500 monumentów przywódcy rewolucji, ustawionych w republice po 1917 roku, przetrwało do dzisiaj około 300 (Кудинов, 2015). Najbardziej eksponowane spośród nich, ulokowane w miastach obwodowych, po 1991 roku przenoszone były z centrów na obrzeża, lecz nie znikwały całkowicie. Charakterystyczny dla tej praktyki jest przykład Ałmaty. Usunięty z reprezentacyjnej części miasta pomnik przywódcy rewolucji został ustawiony w parku kultury peryferyjnej dzielnicy Auezowskiej (Кудинов, 2015; Назаров, 2014). Place im. Lenina otrzymały po rozpadzie ZSRR nowe nazwy, niemniej jednak pamięć o przywódcy rewolucji zachowano nadając jego imię ulicom na obrzeżach poszczególnych metropolii. Co interesujące, działacze Ałasz-Ordy, którzy podjęli w latach 20. współpracę z bolszewikami, również doczekali się upamiętnienia, co do zasady także w mniej eksponowanych dzielnicach największych miast (*Алматы*, 2017; *Астана*, 2017; *Караганда*, 2017; *Павлодар*, 2017).

W odróżnieniu od pierwszych lat radzieckiego Kazachstanu, okres późnego socjalizmu wielokrotnie jest przedmiotem refleksji Nursułtana Nazarbajewa. Prezydent nie ukrywa, że jeszcze przed rozpadem ZSRR piastował wysokie stanowisko – Premiera Kazachstanu – na które został mianowany 22 marca 1984 roku. „Byłem wtedy najmłodszym premierem w ZSRR”, wspomina prezydent sugerując swoją odmienność od starzejącej się breżniewowskiej elity partyjnej. Eksponowane stanowisko pozwalało mu pracować „dla poprawy sytuacji gospodarczej Kazachstanu”, ale też to właśnie wówczas ujrzał „nowe strony działania i życia elity władzy” (Nazarbajew, 1997, s. 44). Nursułtan Nazarbajew czuje się zatem władny podjąć krytykę radzieckiego systemu władzy, który obserwował od środka. Wskazuje on na zróżnicowane sposoby kontroli Moskwy nad peryferyjnymi regionami ZSRR, m.in. poprzez scentralizowaną politykę gospodarczą oraz politykę integracji kulturalnej. Kolonializm ekonomiczny „narzucał regionom

taką lub inną specjalizację” i wytworzył sytuację, w której „jeden region nie mógł egzystować bez drugiego”. Chociaż zatem „taka integracja była ekonomicznie bez sensu, jednakże w istocie miała ona głęboki sens polityczny” – zachowanie systemu jako takiego. Integracja kulturalna jako wymiar panowania nad narodami realizowana była z kolei „przez ideologiczną *obróbkę* świadomości, a po drugie przez politykę językową” (Nazarbajew, 1997, s. 38–39).

Wiele miejsca prezydent poświęca ekonomicznym aspektom dominacji Centrum nad peryferiami ZSRR i podporządkowaniu gospodarki celom imperialnym: „Struktura kompleksu gospodarczego Związku Radzieckiego, (...), była skrajnie zdeformowana i ukierunkowana na zaspokojenie potrzeb gałęzi wydobywczych i WPK (kompleks wojskowo-przemysłowy – przyp. aut.)” (Nazarbajew, 1997, s. 22). W takiej gospodarce Kazachstan, bogaty w złoża ropy naftowej „był przede wszystkim dostawcą surowców”, jednak „nigdy nie czuł się prawdziwym gospodarzem tych bogactw”, ponieważ „najwyższe kierownictwo partyjne ZSRR nie dopuszczało nas do samodzielnego wydobycia surowca, zazdrośnie reagując na wszelkie nasze inicjatywy” (Nazarbajew, 2007, s. 98–99).

Krytykując politykę Związku Radzieckiego z perspektywy regionu eksploatowanego, prezydent odżegnuje się jednak od nacjonalistycznej retoryki. Zauważa co prawda, iż w ZSRR „nie rozumiano (...) oddziaływania tradycyjnych struktur władzy na rozwój narodowych, jak i społecznych procesów”, zaś gdy „sprzeczności narodowościowe przerosły w konflikty, a konflikty – w krwawe starcia (...) najwyższe kierownictwo kraju (...) wybrało drogę rozwiązania tych problemów metodami siłowymi”. Z drugiej strony, ostrze swojej krytyki kieruje także przeciw „radykałnie nastawionej części inteligencji narodowej”, której wystąpienia często należały „do obszaru działalności kryminalnej”. (Nazarbajew, 1997, s. 34–36).

Logika tego rozumowania jest oczywista. Wobec antynarodowej polityki przywództwa radzieckiego oraz radykalizmu oddolnych ruchów nacjonalistycznych, prezydent skłania się ku opcji pośredniej – reform inicjowanych przez lokalne elity władzy – której sam jest wyrazicielem. Tym samym sankcjonuje własne wybory polityczne z lat 80., oraz przywraca do łask swojego poprzednika – Dinmuchameda Kunajewa: „Wysiłek, by nie pamiętać o swojej przeszłości, jaką by złożoną i trudną ona nie była, a także składanie winy na poprzedników (...) nie są godne szanującego siebie

polityka. To nie nostalgia za starymi czasami, lecz szacunek do własnej rodzimej historii. W historii Kazachstanu D. Kunajew, pozostanie niewątpliwie wielką postacią historyczną”. (Nazarbajew, 1997, s. 48).

Stosunek prezydenta wobec długoletniego przywódcy radzieckiego Kazachstanu cechuje dystans, warunkowany z pewnością przez konflikty obu polityków z lat 80. (Bodio, Załęski 2008, s. 150–151). N. Nazarbajew dostrzega patriotyzm swego poprzednika, równolegle zauważa jednak jego zakorzenienie w radzieckim systemie władzy. W jednej ze swych prac wspomina: „Pewnego razu lecieliśmy jego samolotem z Alma-Aty do Pietropawłowska (...). Naraz przywołał mnie i szeptem powiedział: *Oto jaka jest nasza republika! Ot, stać by się samodzielnym państwem*. I przyłożył palec do ust” (Nazarbajew, 1997, s. 47). Horyzont myślowy D. Kunajewa nie wychodził zatem poza funkcjonowanie Kazachstanu jako części składowej ZSRR: „Dinmuchamed Achmedowicz Kunajew, (...), który ponad 30 lat zajmował różne wysokie stanowiska państwowe w Kazachstanie, psychologicznie, a chyba i fizycznie (...) nie potrafił przystosować się do wymogów nowej sytuacji” (Nazarbajew, 1997, s. 45).

Echo prezydenckiej narracji dostrzec można na kartach podręczników. Polityka Moskwy krytykowana jest w nich nawet dosadniej niż w publicystyce N. Nazarbajewa: „tworząc w Kazachstanie strukturę przemysłową, Centrum realizowało własne cele. Pierwszym było możliwie najpełniejsza eksploatacja kazachskich bogactw naturalnych. Drugim rozmieszczenie w republice najbardziej szkodliwych dla ekologii rodzajów produkcji przemysłowej (...). Trzecim utrzymanie regionu w stanie zależności (...). W efekcie Kazachstan, dysponując wielkimi bogactwami, nie mógł ich samodzielnie wykorzystywać, przekształcił się zatem w państwo całkowicie zależne od metropolii” (Козыбаев, Нурпекс, Жукешев, 2013, s. 144–145).

Równie zdecydowanie autorzy podręcznika krytykują politykę narodową ZSRR: „Kierownictwo KPZR (...) dążyło do likwidacji jakichkolwiek przejawów państwowości większych i mniejszych narodów. Usiłowało zmusić te narody do porozumiewania się tylko w języku rosyjskim. Taki kierunek stał się dominujący w ideologii państwowej w okresie zastoju” (Козыбаев, Нурпекс, Жукешев, 2013, s. 166).

W ocenie działalności D. Kunajewa historycy zachowują natomiast podobny do prezydenckiego dystans: „D.A. Kunajew 44 lata zajmował kierownicze stanowiska w kazachskiej partii komunistycznej, (...) wierzył w ideę

komunizmu, nie mógł natomiast przedsięwziąć nic, co wychodziłoby poza ramy dyrektyw partyjnych, uważany był zresztą za jednego z wiernych współpracowników Breżniewa. W przeciągu dziesięcioleci władzy Kunajewa w Kazachstanie osiągnięte zostały pewne postępy w sferze społeczno-gospodarczej: zagospodarowano surowce naturalne, znacząco wzrosła wielkość przemysłu ciężkiego w republice, inteligencja narodowa osiągnęła nową jakość” (Козыбаев, Нурпекс, Жукешев, 2013, s. 191).

Ambiwalencja narracji historycznej w odniesieniu do postaci D. Kunajewa nie przeszkodziła w uczynieniu z niego jednej z centralnych postaci dla kazachskiej pamięci o XX wieku. Doczekał się on upamiętnienia poprzez nadanie jego imienia ulicom w każdym większym mieście republiki (*Актобе*, 2017; *Алматы*, 2017; *Астана*, 2017; *Шымкент*, 2017). W stolicy kraju ulica Kunajewa znajduje się w reprezentacyjnej części miasta, prowadząc do dzielnicy rządowej (*Астана*, 2017). W Ałmaty – dawnej stolicy i zarazem ojczyźnie D. Kunajewa – jego imię nadano dotychczasowej ulicy Karola Marksa (*Старые...*, 2017). Zmiana była nieprzypadkowa, ponieważ od 1978 roku na pobliskim skwerze znajduje się popiersie kazachskiego przywódcy partyjnego (*Сегодня...*, 2012). W 2002 roku, w 90. rocznicę urodzin D. Kunajewa, otwarte zostało w Ałmaty muzeum jego pamięci. Dziesięć lat później zainaugurowała działalność druga jednostka: *dom-muzeum D. Kunajewa* (*Музей...*, 2013). Równolegle w gmachu opery w Ałmaty odbyła się akademii na cześć D. Kunajewa w 100. rocznicę jego narodzin, z udziałem prezydenta (*Сегодня...*, 2012).

Uzbekistan: siedem dekad peryferii

Na tle wysiłków kazachskich, zmierzających do częściowego wpisania w narrację historyczną okresu radzieckiego, uzbecka optyka tych wydarzeń jawi się jako nieprzejednana. Islam Karimow (2001, s. 97) jednoznacznie odrzuca doświadczenie ustroju radzieckiego: „tysiącletnia historia rozwoju naszej państwowości została zatrzymana przez Cesarstwo Rosyjskie. Dopiero po odzyskaniu niepodległości suwerenny Uzbekistan stał się równoprawnym podmiotem stosunków międzynarodowych i przystąpił do budowania i rozwoju nowej państwowości”.

W przekonaniu prezydenta podporządkowanie imperium uniemożliwiało stworzenie państwa ani na bazie jedności ludów Turkiestanu⁶, ani na zasadzie samostanowienia narodów, bowiem „w ZSRR wszystko co narodowe, postrzegane było jako przeszkoda w realizacji podstawowego celu ideologii komunistycznej – internacjonalizacji ludności” (Karimow, 2001, s. 50). Moskwa forsowała ideę „narodu radzieckiego”, ale też sprzyjała podziałom wewnątrz narodów żyjących w Związku Radzieckim: „Ustanowienie w regionie władzy radzieckiej i jej dążenia do „internacjonalizacji” i niwelacji wszelkich cech narodowych spowodowały, że proces różnicowania się nie tylko wspólnot etnicznych, ale i wewnątrz jednego narodu na różne grupy, nie zanikł, lecz otrzymał bodziec dla nowych przejawów” (Karimow, 2001, s. 66–67).

Prezydent ignoruje fakt utworzenia w 1924 roku Uzbekkiej SRR, chociaż 60 lat później został jej wicepremierem (*Ислам...*, 2017). Ocenę tej republiki podejmują zatem historycy, podążający tropem prezydenckiej narracji. W ich optyce sowietyzacja Turkiestanu stanowiła kontynuację imperialnej polityki Rosji: „Reżim radziecki, zrodzony z przemocy i ucisku narodów, od pierwszych dni swojego funkcjonowania opierał się na polityce kolonializmu (...). Kraj Turkiestański ponownie znalazł się w pełnej, politycznej i gospodarczej, zależności od Rosji” (Алимова, Каримов, 2005, s. 30).

Polityka narodowa bolszewików zmierzała do poróżnienia ludów, którym wcześniej „odmienności językowe i religijne nie przeszkadzały żyć w pokoju i zgodzie” (Алимова, Каримов, 2005, s. 62). Podział na republiki został zatem zrodzony z fałszywych pobudek: „Po skutecznym zdławieniu oporu ze strony patriotycznego ruchu powstańczego władza radziecka (...), przystąpiła do realizacji w regionie swojego podstępного planu. W tym celu od początku lat 20. XX wieku nieprzerwanie parła do realizacji tamże polityki narodowej, zgodnie z kolonizatorską zasadą: *dziel i rządź*” (Усманов, Садилов, 2006, s. 70).

⁶ Turkiestan – region historyczny, zamieszkały przez ludy pochodzenia tureckiego, często wydzielany jest Turkiestan Chiński, zamieszkały przez Ujgurów oraz Turkiestan Rosyjski, tożsamy z dzisiejszą Azją Centralną. (Wierzbicki, 2008, s. 25–26). Na początku lat 90. Islam Karimow wysunął projekt „Turkiestan – nasz wspólny dom”, zakładający ściślejszą współpracę regionalną „tureckich” republik Azji Centralnej (Karimow, 2001, s. 53, 92–93; Абашин, 2005).

Kreacja Uzbeckiej SRR była „jednym z wydarzeń, zasługujących na szczególną uwagę w historii narodu Uzbekistanu”, jednak nowoutworzona republika „nie posiadała suwerenności politycznej, była jedynie częścią radzieckiego organizmu państwowego w nowej formie” (Алимова, Каримов, 2005, s. 135). Autorzy podręczników dostrzegają pozytywne przemiany w okresie porewolucyjnym, są one jednak przedstawiane wyłącznie jako wysiłek rdzennej ludności republiki: „Staraniem naszego pracowitego narodu wzniesiono wiele nowych miast, wybudowano nowe fabryki, zakłady pracy, zagospodarowano ogromne połacie nowych ziem uprawnych” (Усманов, Садиқов, 2006, s. 4).

Analogicznie do narracji kazachskiej, również w uzbeckiej edukacji historycznej sygnalizuje się wkład miejscowej inteligencji, która dla dobra Uzbekistanu podjęła współpracę z bolszewikami. Turar Ryskułow czy Fajzulla Chodżajew są usprawiedliwieni, ponieważ „jako przedstawiciele rdzennej ludności Uzbekistanu, walczyli o równość społeczną i polityczną jego mieszkańców wobec Centrum”. Nie było to łatwe, ponieważ „najmniejsze odstępstwo od polityki bolszewickiej było surowo karane” (Алимова, Каримов, 2005, s. 57–58).

Powyższa nieprzejeżdżana względem bolszewików narracja znajduje odzwierciedlenie w postawie wobec symboliki komunistycznej. Uzbecka SRR była słabiej niż terytorium Kazachstanu spenetrowana przez atrybuty epoki radzieckiej, jednak władze w Taszkencie bardziej zdecydowanie wyrugowały je z przestrzeni publicznej. Praktycznie wszystkie pomniki Włodzimierza Lenina (około 30 figur) zostały zdemontowane (Кудинов, 2015). Ulice i place poświęcone wodzowi rewolucji po 1991 roku zmieniły nazwę, odwołując się do świeżo uzyskanej niepodległości. Charakterystyczna jest sytuacja w stolicy, gdzie Plac im. Lenina w 1992 roku został przemianowany na Plac Niepodległości. Usytuowaną tam od 1974 roku figurę Włodzimierza Iljicza usunięto, zaś na jego miejscu pojawił się nowy monument – Niepodległości. Symbolizuje ją wyobrażenie kuli ziemskiej, na której uwypuklone zostały kontury Uzbekistanu. Co ciekawe, nowa rzeźba została osadzona na tym samym postumencie, na którym wcześniej ustawiona była postać przywódcy bolszewików (Кудинов, 2015; Чухович, 2011).

Na tym tle istotne są przemiany, jakie wiążą się z zachowaniem po 1991 roku pamięci o lokalnych działaczach komunistycznych. Dwaj rozpoznawalni politycy utożsamiani z powstaniem radzieckiego Uzbekistanu: Faj-

zulla Chodżajew oraz Akmal Ikramow⁷ zostali upamiętnieni w Taszkencie już w czasach ZSRR. Pierwsza fala zmiany nazewnictwa z lat 1990–1994, związana z „nacionalizacją” symboliki i zamazywaniem pamięci o epoce radzieckiej, nie objęła tych postaci (*Переименование...*, 2009). W 2005 roku rozpoczął się drugi etap modyfikacji. Wówczas obaj działacze zostali wyrugowani z przestrzeni symbolicznej stolicy: dzielnicę im. Akmała Ikramowa (*Акмаль-Икравовский район*) przemianowano na *Uchtepa tumani* (*Учтена тумани*)⁸, ulicy F. Chodżajewa w dzielnicy Mirzy Uług Bega nadano nazwę *Doʻrmon Yoʻli* (*Дурмон йули*)⁹. Zmiany te są symptomatyczne: obaj politycy odegrali istotną rolę polityczną w momencie powstania Uzbekkiej SRR, zginęli natomiast w okresie stalinowskich czystek w partii¹⁰. Pamięć o nich jako o liderach narodowych i zarazem ofiarach reżimu totalitarnego mogłaby zatem stanowić pomost pomiędzy radzieckim i niepodległym Uzbekistanem. Najwyraźniej jednak uzbecka polityka historyczna zmierza do zamazania owej łączności.

Islam Karimow podjął w swojej publicystyce zdecydowaną polemikę z poglądem o modernizacyjnym wpływie Związku Radzieckiego na sytuację społeczną i gospodarczą w Azji Centralnej. Jego zdaniem „nie można negować tego, że wielkie mocarstwa, zdobywając i podporządkowując sobie obce kraje i narody, w określonym stopniu realizowały misję oświatową”, jednak „wysiłki skierowane na rozwój kolonii i półkolonii, były głównie podporządkowane bieżącym i długoterminowym interesom wielkich mocarstw”. W jego przekonaniu „rozwój krajów zależnych zawsze był reglamentowany i szedł w kierunku niewykraczającym poza ramy interesów imperium” (Karimow, 2001, s. 41). Prezydent podkreśla, iż „dotyczy

⁷ Akmal Ikramow w latach 1925–37 sprawował funkcję sekretarza KC Komunistycznej Partii Uzbekkiej SRR, Fajzulla Chodżajew w tym czasie pełnił urząd przewodniczącego republikańskiej Rady Komisarzy Ludowych.

⁸ *Uchtepa* z uzbeckiego oznacza „Trzy wzgórza”. (*Топонимика...*, 2013).

⁹ Równoległe dokonano zmiany nazwy ulicy F. Chodżajewa w innej dzielnicy na *Sayxun koʻchasi* (*Сайхун кўчаси*) (*Переименование...*, 2009).

¹⁰ Zostali oni skazani i rozstrzelani w trzecim procesie moskiewskim (tzw. Procesie 21), przeciwko „antyradzieckiemu blokowi prawicy i trockistów”. Głównym oskarżonym w tym procesie był Nikołaj Bucharin. (Халид, 2010, s. 101; Smoleń, 1994, s. 107).

to nade wszystko zmian w infrastrukturze Azji Centralnej, gdzie budowa dróg i rozwój komunikacji, przygotowanie do tych celów narodowego zaplecza kadrowego (...), to wszystko czyniono na tyle, na ile istniała potrzeba zaspokojenia interesów imperium, w danym przypadku gwarantowanego dostępu do tanich źródeł surowcowo-energetycznych” (Karimow, 2001, s. 41).

Z krytycznymi uwagami na temat imperialnych celów Moskwy mocno kontrastuje ocena ówczesnych republikańskich elit partyjnych. Zwłaszcza na początku niepodległości Islam Karimow często wspominał Szarafa Raszydowa, nieformalnego przywódcę radzieckiego Uzbekistanu w latach 1959–1983: „Wiecie, iż niedawno wyszło postanowienie o świętowaniu 75 rocznicy urodzin Szarafa Raszydowa. Dlaczego ważny jest dla nas ten jubileusz? Po pierwsze, aby uczcić pamięć tego wielkiego człowieka, ponad trzydzieści lat służącego Uzbekistanowi i naszemu narodowi, aby odbudować jego dobre imię dla przyszłych pokoleń” (Каримов, 1992).

W 1992 roku, podczas oficjalnych obchodów 75-lecia narodzin swego poprzednika, prezydent wygłosił uroczyste przemówienie wspomnieniowe, zatytułowane „Żarliwy syn narodu” (*Пламенный сын народа*). Jeszcze w 1999 roku podczas spotkania przedwyborczego Islam Karimow ciepło wspominał tę postać: „Pamięć o tym humaniście, który wniósł ogromny wkład w budownictwo zakładów i fabryk, kluczowych dla rozwoju współczesnego Uzbekistanu, żyć będzie wiecznie w sercu naszego narodu” (Каримов, 1999).

Z biegiem lat prezydent przestał odwoływać się do swego politycznego mentora, zrezygnowano również z oficjalnej oprawy kolejnych rocznic urodzin Sz. Raszydowa (Файзиёв, 2007). Jakkolwiek entuzjazm Islama Karimowa dla poprzednika przygasł, pozostał on obecny w uzbeckiej polityce historycznej. Świadczy o tym zawartość tamtejszych podręczników do historii. Ich autorzy niezmiennie opisują wieloletniego lidera radzieckiego Uzbekistanu jako „żarliwego syna swojego narodu”, nawiązując tym samym do słów Islama Karimowa z 1992 roku (Усманов, Садиқов, 2006, s. 237–238; Usmonov, Sodiqov, 2010, s. 235–236). Działalność polityczną Raszydowa przeciwstawiają natomiast kolonialnej polityce Moskwy: „Stała się osłabić wpływ Centrum, usiłował nawiązać kontakt z władzami centralnymi, aby stworzyć warunki do rozwoju i rozkwitu kraju. Zrealizowa-

ne wówczas inwestycje związane są z imieniem Sz. Raszydowa” (Усманов, Садиқов, 2006, s. 238).

Uzbecka polityka kommemoracyjna, chociaż przesadnie nie eksponuje, również nie pomija tej postaci. Po 1991 roku ulice im. Sz. Raszydowa pojawiły się w dwóch większych miastach: Taszkencie oraz w jego rodzinnym Dżyzaku (*Ташкент*, 2017; *Джизак*, 2017). W stolicy jest to reprezentacyjny prospekt w pobliżu Placu Niepodległości, przy którym znajdują się Senat oraz Rada Ministrów. Na pobliskim skwerze, znajduje się niewielkie popiersie tego polityka (*Ташкент*, 2017).

Postkomunizm – postkolonializm – prenowoczesność

W polityce historycznej Kazachstanu i Uzbekistanu dominuje obraz Związku Radzieckiego jako imperium kolonialnego, przedkładającego swoje interesy ponad potrzeby republik. Zajęcie skądinąd wygodnej dla obu republik pozycji kraju skolonizowanego, a zatem poszkodowanego w procesie historycznym, pozwala im rozpatrywać rozpad ZSRR w kategoriach dekolonizacji. Moment uzyskania niepodległości stanowi główny akt owej dekolonizacji i efekt działania elit narodowych, niezależnie od ich komunistycznego rodowodu.

Nietrudno jednak dostrzec odmiennosć obu retoryk historycznych. Kazachstan wskazuje na totalitarny charakter ustroju, dominację imperialnych interesów Moskwy czy nachalną ideologię, jednak lokuje je raczej w okresie stalinowskim oraz późnej epoce radzieckiej. Równolegle w narracji kazachskiej podkreślany jest fundamentalny akt inicjacji kazachskiego bytu państwowego. Kazachowie włączają zatem epizod radziecki do historii narodowej, co ułatwia inkorporację do panteonu bohaterów narodowych miejscowej elity komunistycznej. Działacze z lat 20. stają się kontynuatorami wysiłków inteligencji przedrewolucyjnej, elity późnoradzieckiej (D. Kunajew) – proaicami niepodległości. Kluczem do zrozumienia tego stanowiska jest często wykorzystywane przez prezydenta słowo „modernizacja”. Unowocześnienie staje się w retoryce N. Nazarbajewa celem samym w sobie, usprawiedliwiającym wszelkie wybory polityczne. W latach 20. warunkiem modernizacji była współpraca z bolszewikami, którzy dali impuls do utworzenia kazachskiej republiki narodowej, przekształceń go-

spodarczych i społecznych, co zauważa N. Nazarbajew: „Analiza doprowadziła mnie do głębokiego przekonania o tym, że lata popaździernikowe nie były dla nas stracone. Gruntowna modernizacja systemu produkcji, dynamiczny wzrost poziomu wykształcenia, harmonizacja stosunków między poszczególnymi grupami społecznymi... podbój kosmosu – to i wiele jeszcze można zaliczyć na korzyść minionego okresu” (Козыбаев, Нурпекс, Жукешев, 2013, s. 281).

Jednak w epoce późnosowieckiej impuls modernizacyjny wygaś. ZSRR popadł wtedy w stan „strategicznego zacofania”, zatem należało poszukać nowych metod zapewnienia modernizacji. Niepodległość okazała się najprostszym rozwiązaniem, jednak poprowadzić ku niej mogły tylko doświadczony w zarządzaniu i świadome potrzeb republiki kadry, nie zaś oddolny, radykalny i „antymodernizacyjny ruch narodowy”, bazujący „na petryfikacji niektórych tradycjonalistycznych form życia kulturowego i społecznego” (Nazarbajew, 1997, s. 21, 34).

Niewątpliwie polubowna względem okresu radzieckiego narracja historyczna jest łatwiejsza do zaakceptowania przez liczną mniejszość rosyjską, zamieszkującą Kazachstan¹¹. Diaspora ta, w większości obecna na terenie republiki od czasów ZSRR, musiałaby odebrać całkowitą negację lat 1917–1991 jako podważenie własnej obecności na tym terytorium. To z kolei zwiększałoby podatność miejscowych Rosjan na hasła secesji, istotne zwłaszcza na północy Kazachstanu, gdzie stanowią oni najliczniejszą grupę etniczną¹². Inkluzywny charakter narracji kazachskiej i akceptacja trudnego XX wieku, który uformował Kazachstan jako kraj wielonarodowy, łagodzą dysonans wynikający z redukcji Rosjan – krzewicieli rewolucji i postępu – do roli mniejszości narodowej. Spełniają ponadto istotną rolę w polityce zagranicznej, legitymizując z perspektywy historycznej dzisiejsze poczynania władz, zwłaszcza strategię ścisłej współpracy z Rosją.

Uzbecka polityka historyczna zdecydowanie bardziej asertywnie odnosi się względem przeszłości radzieckiej, ulegając pokusie całkowitego od-

¹¹ W 1989 roku Rosjanie stanowili 37,8% ludności republiki (*Всесоюзная...*, 1989). Obecnie (2016 rok) liczebność Rosjan w Kazachstanie wynosi 20,6% (*Численность...*, 2016, s. 3).

¹² Pomimo znaczącej emigracji ludności rosyjskiej, w dwóch obwodach: Kostanajskim oraz Północno-Kazachstańskim, Rosjanie stanowią blisko połowę mieszkańców (*Численность...*, 2016, s. 3).

rzucenia dziedzictwa ZSRR. Islam Karimow ocenił doświadczenie sowieckie jako kontynuację kolonializmu carskiego. Poszedł nawet o krok dalej, wskazując na rosyjski wielkomocarstwowy szowinizm, jako główną przyczynę klęski obu systemów (Karimow, 2001, s. 42). W jego retoryce okres sowiecki jako czas obcej dominacji został odrzucony *en bloc* i z tą postawą nie kłóci się nawet rehabilitacja pamięci Szarafa Raszydowa. Przywracając dobre imię oskarżonemu o korupcję poprzednikowi, prezydent nie szczędził przecież słów krytyki pod adresem Moskwy, która poprzez „afery bawełnianą” chciała odzyskać kontrolę nad Uzbekistanem. Rehabilitacja ta, dokonana na początku niepodległości, miała zapewne również inny cel – nieformalną legitymizację prezydenta wewnątrz własnej grupy rodowo-terytorialnej, z której wywodził się również Sz. Raszydow¹³ (Bodio, Załęski, 2008, s. 154).

Negowanie doświadczenia sowieckiego w Uzbekistanie jest zresztą częścią szerszej narracji historycznej, w myśl której to nie dwudziestowieczna modernizacja narodowa i społeczna Azji Centralnej, lecz znacznie odleglejsza przeszłość – epoka Tamerlana i jego następców z dynastii Timurydów – stanowi główny punkt odniesienia dla dzisiejszych poczynań władzy (Karimow, 2001, s. 91). Akcentowanie dokonań Timura Chromego i jego potomków: Uług Bega czy Babura ma umożliwić „wyprowadzenie” przeszłości poza dwadzieście stulecie i wydotanie się z kręgu wpływów Rosji¹⁴.

Radykalna czy powściągliwa krytyka – obie postawy wobec dziedzictwa radzieckiego stanowiły w pierwszym ćwierćwieczu niepodległości istotny element konstruowania nowego porządku. Obie nosiły też w sobie wyraźne znamiona neotradycjonalizacji, postrzeganej przez Jadwigę Staniszkis jako typowa dla obszaru postkomunistycznego strategia modernizacji. „Selektywne (i nie do końca świadome) przywoływanie elementów z przeszłości celem stawienia czoła aktualnym wyzwaniom” (Staniszkis, 2001,

¹³ W tym kontekście nie dziwi późniejsza postawa prezydenta, który, gdy umocnił swoją władzę, przestał odwoływać się do postaci Sz. Raszydowa. Analogiczną drogą podąży Szawkat Mirzijojew, rodem z Dżyzaku, wybrany na prezydenta Uzbekistanu w grudniu 2016 roku. Wykonał on podobny gest wobec własnej grupy rodowo-terytorialnej i zainicjował zmianę nazwy jednego z rejonów Obwodu Dżyzackiego na Rejon Szarafa Raszydowa (*Джизакский...*, 2016).

¹⁴ Po 1991 roku przestrzeń publiczna Uzbekistanu została zapełniona pomnikami Tamerlana, w Taszkencie jedno z najokazalszych muzeów poświęcone jest dynastii Timurydów (*Музей*, 2008).

s. 137) polska autorka lokuje u schyłku epoki komunistycznej, gdy wyraźnie załamywał się dotychczasowy *pax sovietica*. Dochodziło wówczas często do przejawów neotradycjonalizacji rewolucyjnej, a zatem „sytuacji, gdy traumatyczne i angażujące emocje doświadczenie zbiorowe budziło uspio- nie niejako w świadomości społecznej wątki tradycji, wiązki symboli i mity – czyniąc z nich ramy nowej, przeżywanej kolektywnie, tożsamości” (Staniszki, 2001, s. 135). W Kazachstanie i Uzbekistanie takim doświadczeniem, przeżywanym zbiorowo, była dyskredytacja przez Moskwę republikańskich elit partyjnych, dokonana w okresie *perestrojki*. Odsunięcie ze stanowiska D. Kunajewa i naznaczenie na jego miejsca Rosjanina doprowadziło do masowych protestów w Ałma-Acie. Przetasowania w elicie partyjnej Uzbekistanu, będące następstwem „afery bawełnianej” oraz publiczna debata na temat tamtejszej korupcji również potęgowały niechęć wobec dyktatu władz centralnych (Bodio, Załęski, 2008, s. 150–153). Ujawnił się w ten sposób jeden z wymiarów neotradycjonalizacji: *reskalowanie*, czyli „przyspieszone przekształcanie różnic kulturowych, regionalizmów i etniczności w nacjonalizm” (Staniszki, 2001, s. 138). Elity, które przejęły przywództwo w następstwie tych traumatycznych wydarzeń (Nursułtan Nazarbajew, Islam Karimow), ustawiły się w awangardzie ruchów narodowych, rehabilitując poprzedników jako „patriotów” i „wielkich przywódców”. Wobec wyzwania niepodległości przełamały one partyjną lojalność względem centrum i sięgnęły w charakterystyczny dla neotradycjonalizacji, selektywny, sposób do własnej przeszłości.

Fenomen reskalowania doprowadzić miał do „dezintegracji całości cechujących się nierównomiernym rozwojem” oraz umożliwić „selektywne włącznie niektórych regionów do gospodarki światowej” (Staniszki, 2001, s. 138). Echo tej logiki można dostrzec w publicystyce N. Nazarbajewa, zwłaszcza w obecnej tam retoryce modernizacji. Niepodległość Kazachstanu miała oznaczać skok ku nowoczesności: zrzucenie balastu niewydolnego systemu nakazowo-rozdzielczego hamującego rozwój republiki i doprowadzenie rynku „do skali dającej się łatwiej włączyć do gospodarki światowej” (Staniszki, 2001, s. 139) czyli do wielkości państwa narodowego.

W polityce historycznej Kazachstanu i Uzbekistanu widoczne było wreszcie „poszukiwanie tworzywa nowego, postkomunistycznego porządku w selektywnie przywoływanym, własnym i cudzym dziedzictwie ideowym i instytucjonalnym” (Staniszki, 2001, s. 138–139). Objawiło się

ono narracją antykomunistyczną i antykolonialną zarazem, antyradziecką, chociaż komunikowaną językiem radzieckiej propagandy. Obie republiki budowały po 1991 roku swój wizerunek jako krajów, które wyrwały się z ucisku kolonialnego i borykają się z problemami charakterystycznymi dla okresu dekolonizacji. Narracja antykolonialna (eksploatacja surowców naturalnych, gospodarka monokulturowa, rusyfikacja) w ogromnej mierze czerpała ze struktur pojęciowych leninizmu, zaadaptowanych przez ZSRR dla zdobycia wpływów w krajach „trzeciego świata”. Jakkolwiek pierwotny sens tej narracji sprowadzał się do krytyki „imperializmu jako najwyższego stadium kapitalizmu”, lokalne elity postkomunistyczne wykorzystały ją wobec programowo antykapitalistycznego Związku Radzieckiego. Uczyniły to zresztą, nie rezygnując z kanonicznych zasad komunistycznej nowomowy¹⁵. Sięgnęły zatem po krytykę kolonializmu, abstrahując od „aksjologicznych warunków brzegowych, które w przeszłości decydowały o społecznym sensie” (Staniszkiś, 2001, s. 140) tego pojęcia. Czerpały z niej selektywnie (np. Kazachstan akceptuje bolszewicką politykę narodową i modernizację społeczeństwa, dezawuuując inne posunięcia władz radzieckich), a zatem neotradycyjnie.

Wspomniana retoryka najsilniej dostrzegalna była w pierwszym dziesięcioleciu niepodległości, gdy obie republiki borykały się z transformacyjnym kryzysem. Z czasem impuls neotradycjonalizacji osłabł, pozostając głównie refleksem w edukacji historycznej, nie osłabł jednak równomierne. Strategia kazachska, zakładająca częściowe wpisanie dziedzictwa radzieckiego do historii narodowej, paradoksalnie umożliwiła Astanie przejście do porządku dziennego nad przeszłością komunistyczną. Zminimalizowała też pole konfliktu z Rosją, otwierając drogę do promowanej przez Moskwę reintegracji obszaru eurazjatyckiego: gospodarczej (Eurazjatycka Unia Gospodarcza) oraz w zakresie bezpieczeństwa (Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym). W przypadku Uzbekistanu retoryka antyradziecka towarzyszy do dziś impulsom asertywnej postawy wobec Rosji. Taszcent poszukiwał alternatywnego wobec Moskwy partnera międzynarodowego (USA), starał się też inicjować integrację regio-

¹⁵ „Przenikanie rosyjskiego i międzynarodowego kapitału do Kazachstanu wzmocniło jego eksploatację jako dodatku surowcowego i strefy oddziaływania kapitału burżuazji przemysłowo-handlowej z centralnej Rosji” (Козыбаев, Нурпекс, Жукешев, 2013, s. 6).

nalną wbrew interesom Moskwy (Centralnoazjatycka Organizacja Współpracy), jednak z uwagi na ograniczenia natury politycznej (autorytarny system władzy) czynił to niekonsekwentnie. Momenty asertywnej polityki Uzbekistanu przeplatały się zatem z okresami przymusowej kooperacji z Rosją (Kuryłowicz, 2014). Nieprzystawalność uzbeckiej polityki historycznej do możliwości Taszkontu na arenie międzynarodowej uwidoczniła się zwłaszcza w momencie aktywizacji rosyjskiej koncepcji reintegracji obszaru eurazjatyckiego (Eurazjatycka Unia Gospodarcza), obejmującej również wysiłki na rzecz uczynienia z wielkiej wojny ojczyźnianej wspólnego, postsowieckiego dziedzictwa historycznego. W 2009 roku, w najaktywniejszym momencie „wojen o pamięć”, władze uzbeckie rozpoczęły proces demontażu pomników żołnierzy radzieckich¹⁶, co wywołało ostry sprzeciw Moskwy (*Почты...*, 2010). Taszkont sięgnął zatem po retorykę antyradziecką w niekorzystnym dla siebie momencie, gdy nastąpiło równoległe ochłodzenie stosunków z Waszyngtonem. Wobec wyrazistej aktywizacji polityki Moskwy w regionie – do Eurazjatyckiej Unii Gospodarczej w 2014 roku przystąpiły Kazachstan oraz Kirgistan – pozostał krajem bez wyraźnej alternatywy w polityce zagranicznej, bazującym głównie na tracącej siłę oddziaływania retoryce antykolonialnej.

DR MICHAŁ KURYŁOWICZ

Instytut Rosji i Europy Wschodniej
Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych
Uniwersytet Jagielloński
al. Mickiewicza 3, 31-120 Kraków
michal.kurylowicz@uj.edu.pl

¹⁶ Monumenty związane z wielką wojną ojczyźnianą zdemontowano m.in. w Taszkencie, Angrenie i Gulistanie (*В Узбекистане...*, 2015).

Bibliografia

- Bodio, T., Załęski, P. (2008). *Elity władzy w Azji Centralnej. Tradycja – modernizacja – polityka*. Warszawa: Elipsa.
- Hanley, E., Jerżowa, N., Anderson, R. (1995). Rosja: stary produkt w nowym opakowaniu?. W: I. Szelenyi, D. Treiman, E. Wnuk-Lipiński (red.), *Elity w Polsce, w Rosji i na Węgrzech. Wymiana czy reprodukcja?* (35–58). Warszawa: ISP PAN.
- Karimow, I. (2001). *Uzbekistan na progu XXI wieku*. Warszawa: Elipsa.
- Kuryłowicz, M. (2014). *Polityka zagraniczna Uzbekistanu wobec Rosji*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Mencwel, A. (2006, 16 września). *Tradycja do remontu*. Pobrane z: <http://archiwum.rp.pl/artukul/638654.html>
- Nazarbajew, N. (2007). *Kazachstańska droga*, Warszawa/Astana: Oficyna Olszynka.
- Nazarbajew, N. (1997). *U progu XXI wieku*. Warszawa: Elipsa.
- Smoleń, M. (1994). *Stracone dekady. Historia ZSRR 1917–1991*, Warszawa–Kraków: PWN.
- Staniszki, J. (2001). *Postkomunizm. Próba opisu*. Gdańsk: Słowo/Obraz Terytoria.
- Usmonov, Q., Sodiqov, M. (2010). *O'zbekiston tarixi (1917–1991-yillar)*. Toshkent: Sharq nashriyot.
- Wierzbicki, A. (2008). *Etnopolityka w Azji Centralnej. Między wspólnotą etniczną a obywatelską*. Warszawa: Elipsa.
- Wierzbicki, A. (2010) *Przywództwo i elity krajów WNP w perspektywie badań etnopolitycznych*. W: T. Bodio (red.) *Przywództwo, elity i transformacje w krajach WNP. Problemy metodologii badań* (111–137). Warszawa: ASPRA-JR.
- Абашин, С. (2005). *Зарождение и современное состояние среднеазиатских национализмов*. Pobrane z: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1115585040>
- Актобе (2017). Pobrane z: <https://yandex.ru/maps>
- Алимова, Д., Каримов, Р. (2005). *История Узбекистана (1917–1991): Учебник для учащихся 10 классов*, Ташкент: Шарк.
- Алматы (2017). Pobrane z: <https://yandex.ru/maps>
- Астана (2017). Pobrane z: <https://yandex.ru/maps>
- В Узбекистане снесли очередной монумент героям БОБ*. (2015). Pobrane z: <http://vz.ru/world/2015/3/21/735596.html>
- Всесоюзная перепись населения 1989 года. Национальный состав населения по республикам* (1989). Pobrane z: http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=5
- Джизак (2017). Pobrane z: <https://yandex.ru/maps>
- Джизакский район будет назван в честь Шарафа Рашидова*. (2016). Pobrane z: <https://www.gazeta.uz/ru/2016/12/22/sharaf-rashidov/>

- Ислам Абдуганиевич Каримов (1938–2016) – биография.* (2017). Pobrane z: <http://www.press-service.uz/ru/about/biography/>
- Караганда* (2017). Pobrane z: <https://yandex.ru/maps>
- Каримов, И. (2004). *В сердце и душе джизакского народа. Речь на встрече с представителями избирателей Джизакской области, 9 декабря 1999 г.*, W: Каримов, И. *Собрание трудов в XI томах*, Ташкент: Пресс-служба Президента Республики Узбекистан (tekst wystąpienia dostępny w formie nagrania na nośniku elektronicznym).
- Каримов, И. (2004). *Путь к независимости: проблемы и планы. Выступление на X сессии Верховного Совета Республики Узбекистан двенадцатого созыва, 2 и 3 июля 1992 г.*, W: Каримов, И. *Собрание трудов в XI томах*, Ташкент: Пресс-служба Президента Республики Узбекистан (tekst wystąpienia dostępny w formie nagrania na nośniku elektronicznym).
- Козыбаев, М. К., Нурпекс, К. Н., Жукешев, К. М. (2013). *История Казахстана (с начала XX в. по настоящее время)*. Алматы: Мектеп.
- Копосов, Н. (2011). *Память строгого режима. История и политика России*. Москва: Новое Литературное Обозрение.
- Кудинов, Д. (2015). *Сколько всего памятников Ленину. Казахстан*, Pobrane z: <http://lenin.tilda.ws/skolko>
- Медицинское заключение о причине смерти Ислама Каримова.* (2016). Pobrane z: <https://www.gazeta.uz/ru/2016/09/02/med>
- Музей Динмухамеда Ахметовича Кунаева.* (2013). Pobrane z: <http://kunayevmuseum.kz/index.php?id=1>
- Музей истории Темуридов.* (2008). Pobrane z: http://mg.uz/publish/doc/text38190_muzej_istorii_temuridov
- Назарбаев, Н. (1999). *В потоке истории*. Алматы: Атамұра.
- Назаров, А. (2014). *Бронзовый Ильич на фоне снежных вершин*, Pobrane z: <http://alnaz.ru/almaty/pamyatnik-leninu-vucheticha.html>
- Павлодар* (2017). Pobrane z: <https://yandex.ru/maps>
- Переименование улиц в Ташкенте [список]* (2009). Pobrane z: <http://legal-force.uz/pereimenovanie-ulic-v-tashkente-sp>
- Послу Узбекистана пришлось объясняться о демонтаже памятника советским солдатам* (2010). Pobrane z: <http://www.liveinternet.ru/users/mamedyura/post118634004/>
- Сегодня Динмухамеду Кунаеву исполнилось бы 100 лет* (2012). Pobrane z: <http://www.zakon.kz/4466927-segodnja-dinmukhamedu-kunaevu.html>
- Старые – новые названия улиц Алматы* (2017). Pobrane z: <http://drugoi.github.io/streets-almaty/>
- Ташкент*. (2017). Pobrane z: <https://yandex.ru/maps>
- Топонимика – история Ташкента, беседа с Фазлиддином Зияевым, заместителем хокима города Ташкента.* (2013). Pobrane z: http://www.mg.uz/publish/doc/text63321_toponimika_-_istoriya_tashkenta

- Усманов, К., Садиков, М. (2006). *История Узбекистана (1917–1991). Учебник для учащихся 1 курса академических лицеев и профессиональных колледжей*, Ташкент: Шарк.
- Файзиев, Ф. (2007). *Узбекистан: 90-летний юбилей Шарафа Рашидова в республике никто не заметил*. Pobrane z: <http://www.fergananews.com/news/7603>
- Халид, А. (2010). *Ислам после коммунизма. Религия и политика в Центральной Азии*. Москва: Новое Литературное Обозрение.
- Численность населения Республики Казахстан по отдельным этносам на начало 2016 года* (2016, 29 kwietnia). Астана: Управление социальной и демографической статистики.
- Чухович, Б. (2011). *Памятник независимости. Мифология сферы и дискурсы власти*. Pobrane z: <http://www.bc-monument.net/preamble.htm>
- Шымкент* (2017). Pobrane z: <https://yandex.ru/maps>